

NAGY DÁVID

A Német Lovagrend Magyarországon

A lovagság eredete

A lovagság gyökerei a VII. századi frank államba nyúlnak vissza, és a IX–X. századi Európában folytatódnak; a lovagság már a következő évszázadok Európájának jellegzetes társadalmi rétege.

A korai frank államban elvileg mindenki egyenlő volt, valaki földet művelt, valaki állatot tartott. Háború idején a hadsereget a törzs összes, felfegyverzett férfi tagja jelentette. Egyre határozottabban kezdett kirajzolódni a fegyverforgató réteg is. A kor harcászataiban szintén jelentős változás állt be: a gyalogos harcmódot fokozatosan felváltotta a lovas harcmódor. Ez nem egy egyszerű taktikaváltás, hanem a társadalom egészét átformáló folyamat.

A germán népek a magyarok, avarok, normannok megjelenéséig nem használták a lovat mint harci eszközt. A kalandozók gyors, hirtelen lovas támadásaival szemben azonban tehetetlen volt a gyalogság, ezért változott a harcmódor. A VII–VIII. századra már kitenyésztették azt a nagytestű, erős lovat, amely már képes volt hordozni egy teljesen felfegyverzett harcost is. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a nyereg, amely nem régi találmány, és a döntő jelentőségű kengyel. A (fém)kengyel csak a VIII. században terjedt el, az avarok közvetítésével: Martell Károly idejében már használtak kengyelt. A kengyel korszakalkotó jelentősége abban rejlik, hogy a lovas a nyeregből felállva teljes testtel tudott lecsapni ellenfelére. Ekkor terjedt el a lovas hadviselés jellegzetes

fegyvere, a hosszú, egyenes, kétélű kard is, mert a gyalogos harcmódor rövid nyelű csatafejszéje nem volt jól használható lovas ütközetben. A X. században pedig elterjedt a lovak patkolása, amely a manőverezésnél volt igen fontos.

A ló és a felszerelés komoly anyagi értéket képviselt, csak olyanok engedhették meg maguknak, akik jelentős anyagi háttérrel rendelkeztek. Új feladat volt a lovak takarmányozása is. A legfontosabb termék a zab volt, amit viszont kétnyomásos rendszerben (amely csak az őszi gabonavetést és a parlagon hagytást ismerte) nem lehetett termelni. A zab és más tavaszi vetésű növények bevezetése révén alakult ki a háromnyomásos gazdálkodás; a földművelés átlagszínvonala emelkedett. Lehetővé vált azok munkájának pótlása, akik a katonáskodás révén teljesen kiváltak a földművelésből. Fejlődött a vasmegmunkálás is, hiszen a lószerszámok, fegyverek, páncélok egyre jobb minőségű alapanyagot kívántak.

A VIII–IX. századra kialakul a katonáskodást foglalkozásként űző, de még lovagnak számító réteg. Tacitus feljegyzéseiből tudjuk, hogy a lovagra jellemző állandó fegyverviselés a germánoktól ered, ahol a fegyvert csak az adott törzs engedélyével lehetett viselni. Ez az ősi germán szokás később módosult, a harcos a lovaggá avatás szertartása után lett a társadalom teljes jogú tagja, viszont ennek révén a társadalom kiváltságos tagja lett. Az első ünnepélyes lovaggá avatás a frank uralkodói házban történt, 791-ben Regensburgban Nagy Kár-

oly a fiát, Jámbor Lajost ütötte lovaggá, ünnepélyes keretek közt. A kor szellemében (Szent Ágoston által) kialakult az igazságos háború elmélete: eszerint a harcos Krisztus katonájaként küzd a hit védelmében, ha kell, az életét is feláldozza. Az egyház a tanai közé beépítette a hadviselést, ami a kor szellemében, a folyamatos magyar, normann, és egyéb kalandozó népek pusztításai közt egyáltalán nem meglepő.

Hamarosan kialakult a lovaggá avatást megelőző „lovagképzés” szabályos menete. A nemesi családok gyerekei 6-7 éves korukban kezdték el az apródkodást, a lovagi szolgálat legalacsonyabb fokát. Rendszerint valamelyik főúr udvarában (esetleg saját családjuknál) tanulták a fegyverforgatást és a világgal kapcsolatos tudnivalókat. Az apródok először kisebb tevékenységeket végeztek: ébresztették urukat, azután a lovakat gondozhatták (ekkor már saját lovuk lehetett). Ahogy nőtt a tudásuk, az úr lakomáin felszolgálhatták az ételt és bort; ha mindezt jól ellátták, elkísérhették urukat vadászatra, gondozhatták fegyvereit. Amint az apród ezeket az ismereteket megszerezte, ő lett ura pajzshordozója, végül fegyverhordozója. Elkísérhette urát a csatába, ő vezette harci lovát és vitte fegyvereit, a harc alatt pedig a poggyászt őrizte. A fegyverhordozó már részese a csatának; legfőbb gondja a lovagi felszerelés fedező pénz clókerítése. Amint képzése és pénze lehetővé tette, sor kerülhetett az avatásra.

A fölkészült ifjút 18-20 éves korában avatták lovaggá. Az avatás eredetileg igen egyszerűen történt meg: a fegyverek átadását jelentette, elsősorban a kardét, később ehhez járult hozzá a páncél és a sarkantyú, még később a váll-és nyakérintés. A lényeg a kard és a kardszj átadása, felövezése volt. A lovag azután felugrott a lovára, néhány lépést tett, majd különböző irányba sújtott a kardjával, és ezzel be is fejeződött az egész ceremónia. Erre a katonai elemekből álló

rítusra épült rá aztán az egyházi ceremónia: az avatást a püspök irányította, a szertartás nyelve latin, színhelye a templom, illetve a templom előtti tér. A lovaggá avatás a mise után játszódott le, rendszerint öt nagy egyházi ünnep: Húsvét, Áldozócsütörtök, Pünkösd, Szent János napja vagy Karácsony idején, de lehetett valamely ünnepélyes alkalom kísérő eseménye (koronázás, esküvő, követségi fogadás, stb.).

A Német Lovagrend hivatalosan egyházi lovagrendnek számított, feladata a Szentföld zárandokainak védelme és a sebesültek ápolása volt. A Rend a XIII. század elején áttelepült az európai kontinensre, ahol igyekezett függetlennedni és erősödni. Észak-Európában államot is hoztak létre, és folytatták tevékenységüket.

A Rend címere háromszögű, íveltoldallú pajzs ezüst mezővel; ezt négyeli fel egy fekete kereszt. Az ezüst mező a lovagok egykori fehér köpenyéből ered. Ábrázolják még pajzsbeli képként a rendi jelvényt, a talpas keresztet is. Ez a kereszt rendjelként, katonai kitüntetésként is szerepel, a neve: vaskereszt vagy német lovagkereszt. Az érdemrend a fekete talpaskereszt ezüst szegéllyel.

A Német Lovagrend először 1211-ben jelent meg Magyarországon II. András magyar király hívására. A magyar király a Rendnek adott oklevélben adományok fejében megbízza Magyarország déli határának védelmével, a Barcaság területén. Ez a Brassótól délre és keletre fekvő terület, amelyet gyakran támadtak a kunok. II. András úgy gondolta, hogy a számottevő fegyveres erőt képviselő rend lovagjai meg tudják védeni a területet, valamint teuton telepeseket vonzanak, akik benépesítik a vidéket – a Barcaság ugyanis szinte lakatlan volt.

II. András nyugati típusú védelmi rendszert kívánt létrehozni, mivel a

gyepürendszer már nem vált be a XII–XIII. század alatt folyamatossá váló kun támadással szemben. Az ázsiai pusztákban a nomád népek nyugtalanok voltak, könnyen támadást intéztek szomszédaik ellen. A kunok nehézségeit fokozta a XIII. század folyamán egyre erősödő mongol nyomás. Ezért hazánk felé voltak kénytelenek vonulni az erősebb népek elől.

A Német Lovagrend magyarországi berendezkedése hazánkban újszerűnek számított a többi rendhez képest, mivel hatalmuk nem szórt, rendházakhoz kapcsolódó birtokadományt jelentett, mint a többi rend esetében, hanem zárt territóriumot. Ez a rendszer II. András alatt még csak a felismerés szintjéig jutott el, IV. Béla alatt vált csak általánossá. A magyar király 1211-es rendeletében engedélyt adott a Rendnek, hogy az ország területén fából várakat és városokat építsenek a királyság védelmében.

Ez a típusú rendszer nem volt egyedülálló Európában, III. Sancho kasztíliai király a Calatrava-renddel hasonlóan járt el. A többi uralkodóhoz hasonlóan Andrásnak is jelentős támogatást biztosított a Lovagrend az egyre növekvő hatalmú tartományurakkal szemben.

Felmerül a Lovagrend betelepítésével kapcsolatban András külpolitikája is. A Latin Császárság 1204-es megalakulásával ugyanis úgy tűnt, a Balkán is integrálható lesz a latin kereszténységbe. II. András 1211-es okleveléből (Andreanum) pedig azt lehet kivenni, hogy a király ennek jegyében tudatosan terjesztette az országát délre és keletre.

A kutatók feltételezései közt gyakran elfogadott elmélet a rokoni alapú telepítés is. Egyértelmű, hogy Gertrúd királyné minden német betelepülőt szívesen fogadott. Gertrúd mellett öccsének Bertholdnak is nagy szerepe lehetett a betelepülésekben. Berthold 1211-ben pedig nem csak kalocsai érsek volt, hanem a Tengeremlék bánja is, magas tisztségeket töltött be. A következő

évben pedig már erdélyi vajda is volt, így Erdély egyházi és világi vezetése egy kézben összpontosult, mivel az erdélyi püspökség a kalocsai érsekség fennhatósága alá tartozott.

A behívás közvetlen előzményének általában Erzsébet magyar királylány és Hermann thüringiai tartománygróf fiának eljegyzését tekintik. Ez azért lényeges, mert a Német Lovagrend korai története szorosan kapcsolódik Thüringiához, annak fejedelmeihez. A thüringiai fejedelem egy erős szövetségest adott a magyar királynak (a főurak folyamatosan akadályozták a tárgyalásokat), akit ráadásul a pápa is támogatott. Az eljegyzés létrejöttében jelentős szerepe lehetett Gertrúdnak, valamint testvérének, Eckbert bambergi püspöknek is. Eckbertnek azért is érdeke volt az eljegyzés létrejötte, mert ő és fivére, Heinrich, Sváb Fülöp német király megölésének bűnrészessége miatt csak a frigy létrejötte esetén térhettek vissza Németországba.

Az Andreanumban a Német Lovagrendnek adományozott területet, annak határait egyértelműen ki lehet olvasni az oklevélből, bár a kifejezések miatt a terület kiterjedése nem egyértelmű. A határ az Olt folyó volt, addig pedig a Fogarasok.

Az oklevél szerint a terület pusztaság és lakatlan, bár a Havasok mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas síkságot zártak körbe (Györffy György: Történeti földrajz I. 821.), a szakirodalom általában úgy foglal állást, hogy a „*deserta et inhabitata*” szavak nem jelentik a terület teljes népességét. Valószínűleg a kifejezés arra utal, hogy a terület az ország központibb területeihez képest jóval ritkább népséggel rendelkezett, ezzel a kutatók jó része egyet ért. Egyes kutatók szerint török, mások szerint szláv népelemek lakták a térséget. Egyes feltételezések az „*inhabitata*” kifejezés mögött még le nem telepített, hegyi pásztorkodással foglalkozó lakosságot vélnek fölfedezni (Hanzó Lajos).

A terület megvédéséért és kolonizálásá-

ért cserébe a király kiváltságokkal ruházta fel a Rendet: az esetleg itt fellelhető nemesfémek fele a királyé, fele a Rendé, szabad vásárokat engedélyezett a Rendnek, ahol ők szedhették a vásárvámot. Mentésítette őket az erdélyi vajda vendégül látása, a szabadok dénárjai és pondusai valamint bármely más királyi adó fizetése alól. A Rend maga választhatott bírót, és egyedül a király joghatósága alá volt alávetve. András engedélyezte továbbá a (fa)várak építését is, ami addig csak a király joga volt, és bár a magánvárak építése az 1222-es Aranybullával elszaporodtak, IV. Béla hatalomra kerülésével ismét csökkent az építésük és a nem királyi kézen lévő várak száma.

Néhány kutató az 1211-es oklevelet hiányosan kiállítottnak mondta (Marian Tumlér), azonban az 1211-es oklevelet összehasonlítva az 1247-es, Johannita Lovagrendnek adottal, kimutatható a magyar írásbeliség és kancelláriai gyakorlat kialakulatlansága.

Az 1211-es oklevél kiadása utáni évben, 1212-ben II. András újabb oklevelet adott ki, amely újabb kiváltságokat adott a Lovagrendnek, mert állítólag azok a folyamatos kun támadás miatt állandó életveszélyben éltek. Az új kiváltságokban András mentesítette a Rendet a pénzbeváltók zaklatásaitól, megtiltotta, hogy a pénzbeváltók a kiváltságos területre léphessenek, és megengedte, hogy a lovagok és népeik az új pénzt ezüst ellenében válthassák be. Ez az oklevél arról is beszámol, hogy a Lovagrend nem teljes számban költözött be a Barcaságra, valamint a király egy újabb adományáról – Kreuzburg váráról, amelyet ők építettek. Ez azért fontos és érdekes, mert a vár és a körülötte fekvő terület kívül eshetett az első adomány által rögzítetteken – hiszen a király engedélyezte a favárak építését az adomány földeken. A vár azért is érdekes, mert fontos stratégiai helyen fekhetett: a Tatár-hágó bejáratánál. A vár alaprajza egyébként meg-

egyezik a Német Lovagrend központi várával, a marienburgi várával.

A Német Lovagrend ténylegesen a Tatár-hágó fegyveres védelmével birtokolhatta a Barcaságot, azonban 1211 és 1222 közt több olyan lépést tett a Lovagrend, ami a királlyal való viszonyuk elmérgesedéséhez vezetett. Az első, kevésbé súlyos tett a szomszédos területekről a parasztok átcsábítása volt (ezek királyi földek voltak). Ebben az időben egyébként is felerősödött országszerte a németellenesség (Gertrúd királynő tettei miatt), ráadásul a lovagok a megállapodással ellentétben nemcsak fa, hanem kővárakat is építettek. II. András annyira felűhődött ezeken, hogy már a Barcaság visszavételén és a lovagok elűzésén gondolkodott, azonban hamarosan újabb adományokat adott nekik. Egyes kutatók (Domonkos Pál Péter szerint) ez Hermann von Salza miatt következett be, aki a Német Lovagrend nagymestere volt, és a császári udvarban egyre fontosabb szerepet játszott; személyes ismeretségbe került Andrással. Ráadásul II. Frigyes a védelmébe vette a Lovagrendet, annak összes területét, bárhol is legyen. András tehát, ha elűzte volna a lovagokat, negatív európai visszhangra és fogadtatásra számíthatott volna. Végül András és a Rend 1222-ben átmenetileg megegyezett: András Hermannnak adta a haragjában elkobzott Barcaságot, a lovagok jogait az 1211-es oklevélhez hasonlóan határozta meg, azzal a fontos különbséggel, hogy a lovagok már kővárat és kővárost is építhettek. A király tette valószínűleg összefüggésben van az Aranybullával. A megállapodás gyakorlatilag a már fennálló állapotokat szentesítette. András további földeket is adományozott: a Dunáig és a brodnikok földjéig. Ez önmagában jelzi a lovagok kunok elleni sikerét. Egyes feltételezések szerint a brodnikokon a Kárpátokhoz menekült szláv népclemeket kell érteni. Az oklevél új jogokat is adományozott: 6-6 sóhajót kaptak a Maro-

son és az Olton, és 12 hajónyi só kitermeléséhez szükséges aknászokat. A Lovagrend népei a Fogarasi havasokon való átkeléskor díjmentességet kaptak – ez a székelyek és a vlachok földjét jelentette. A Rend birtokáról elköltözőket a lovagok visszakövetelhették, de kötelesek voltak kiadni a királyi földről hozzájuk költözőket. Ez a kikötés arra enged következtetni, hogy a király és a lovagrend viszályában lényeges szerepet játszott a kolonizációs kérdés. Az oklevél továbbá megtiltotta a lovagoknak a pénzverést, tehát korábban vélhetően vertek pénzt, királyi felségjogot sértve.

A Német Lovagrend az előírtaknál nagyobb területet foglalt el már a kezdetektől is. Ezt részben a pápának is lehet köszönni ugyanis III. Honorius pápa személyében egy universalis, tehát katolikus világuralomra törekvő pápa állt a Szentszék élén. Egyrészt a pápa jóban volt a Lovagrend nagymesterével, másrészt saját terveiben is szerepelt az erdélyi lovagrend terjeszkedése: szívesen látott volna egy önálló katolikus államot a Szentföld felé vezető szárazföldi úton (a Német Lovagrend kezdetektől fogva önállóságra törekedett). Úgy tűnik, 1224-re ismét kiéleződött a viszony a király és a Lovagrend között. Makkai László szerint a király még mielőtt kiűzte volna a Lovagrendet, egy új határvédelmi rendszert dolgozott ki. Ennek eredményeként jelentős határvédelmi átcsoportosításokat hajtott végre.

Az 1225-ös oklevelei pedig már a Lovagrend kiűzéséről írnak. Vélhetően már folyamatban volt a királyi hadsereg fegyveres akciója, amikor még Honorius pápa elégedettségéről tanúbizonyságot tevő levél érkezett a Barcaságba. A pápa hiába szólította fel Andrást, hogy vonja ki csapatait a Barcaságról, amelyet nagyszámú fegyveressel szállt meg, a király nem engedett.

A Lovagrend kiűzésére több elmélet is született, de a legelterjedtebb, miszerint a lovagok külön államot akartak létrehozni, és

ezzel felségárulást követtek el. Ernst Hering szerint például önálló államot akartak létrehozni. A szerzők másik része a Barcaság pápának való felajánlását nem politikai, hanem egyházi terjeszkedésnek (*exemptio*) véli a lovagrend magyarországi tevékenységét. Győrffy egyik oldalhoz sem csatlakozott, szerinte a független szerzetesi-lovagi állam létrehozásának veszélye ténylegesen fennállt, és ez késztette cselekvésre a királyt. Az pedig magától értetődő, hogy ha a lovagok nem csak a kunoktól elfoglalt, kereszténnyé tett területen rendezkedtek be, hanem nekik oda nem adott királyi földeken is, akkor a király akciója jogos volt. Mint ahogy az is, hogy a király nem engedhette meg azt sem, hogy a pápa királyi földről – a Barcaságról rendelkezze.

A lovagok kiűzésének fő mozgatórugói Béla herceg (a későbbi IV. Béla) és Rainald erdélyi püspök voltak. Béla herceg valószínűleg felismerte, hogy a hatalma csúcsán lévő Német Lovagrendhez tartozó magyarországi lovagrend megbízhatatlan alattvaló, és hogy terjeszkedésük nem a király, hanem saját hatalmukat növeli. Béla hercegnek ráadásul már ekkor is a III. Béla kori állapotok visszaállítása lebegett a szeme előtt. Béla azt is felismerte, hogy a tatár hódítás következtében a kunok szükségszerűen nyugatra szorulnak, és nyugati szomszédjuk felé tájékozódnak. A kunok ráadásul készek lettek volna a kereszténység felvételére, különösen a kalkai csatavesztés után. A Lovagrend pedig fegyveresen megtérítendő ellenségként kezelte a kunokat.

1225 nyarán tehát II. András kiűzte a Német Lovagrendet Erdélyből. Az 1225 októberi pápai oklevél már a rend visszahívására szólította fel a királyt. A lovagok által épített várakba valószínűleg saját fegyvereseit telepítette. A továbbiakban, majdnem tíz éven keresztül a császár, a lovagok és a pápa megpróbálta a Barcaság visszaadására készíteni a magyar királyt, sikertelenül.

MONGOLOK ÜLDÖZNEK KERESZTES LOVAGOKAT EGY KÖZÉPKORI PERZSA MINIATÚRÁN

A Német Lovagrend erdélyi szereplését értékelve megállapítható, hogy a még fiatal rend megragadta a lehetőséget, de a Barcaságban nem önálló államalapítási igénnyel telepedett meg. Csak a zilált magyarországi belpolitikai viszonyok készíthették területiális hatalom kiépítésére. Ez azonban egy ad hoc, nem átgondolt és tervezett akció volt. Ráadásul a magyarországi Német Lovagrend nagymestere, Theodericus nem rendelkezett elég politikai-diplomáciai érzékkel ahhoz, hogy a magyar királyság érdekeit kellőképpen felismerve rugalmasabb maga-

tartást tanúsítson, hogy így elkerülje a nyílt konfrontációt, a rend elleni fegyveres akciót, amely az erdélyi birtok elvesztését eredményezte.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- PÓSÁN LÁSZLÓ: *A Német Lovagrend története a XIII. században*. Debrecen, 1996. Szerk.: Angi János, Pallai László, Pósan László.
 ZOMBORI ISTVÁN: *Lovagok és lovagrendek*. /Kozmosz könyvek./ Budapest, 1988.
 GÖMBÖS TAMÁS: *A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei*. Budapest, 1993.